

Posudek vedoucího bakalářské diplomové práce:

Evgeniya SELIVERSTOVA, *Posun k civilizovanějším způsobům chování: otázka aplikovatelnosti tezí N. Eliase na ruský případ*, UK FHS Praha 2012, stran 58.

Předkládaná práce je zdařilým pokusem o interpretativní úvahy na pomezí historické sociologie, historiografie a tzv. obsahové filosofie dějin. Evgeniya Seliverstova si zvolila Eliasův koncept civilizačního procesu jako „výkladový rámec“, v němž chce interpretovat vývoj Ruska v intencích Eliasových teorií (s. 4). Svůj rozbor ruských poměrů strukturuje podle jednotlivých bodů Eliasovy argumentace (s. 8). Při porovnávání ruské skutečnosti s Eliasovými tezemi vychází z jeho závěrů, že západní civilizační proces je „v historii planety zcela jedinečný, a to díky vysokému stupni dělby práce, stabilitě monopolní moci a sítím vzájemných provázaností tak velké masy lidí“ (s. 7). Na základě uvedeného autorka odvozuje své výchozí pracovní hypotézy o ruských socio-kulturních dějinách (s. 10). Následně pak představuje ve zhuštěné podobě výsledky svého interpretativně-komparativního porovnávání ruských poměrů s Eliasovým popisem civilizačního procesu (s. 11-13). Tyto své závěry pak podrobněji podkládá argumenty v jednotlivých kapitolách. Tyto rozborů jsou pak učiněny především „sekundárně-empiricky“ na základě dostačujícího okruhu literatury (s. 14-16 a 56_58).

K předkládané práci mám několik poznámek a doplňujících otázek. Mají především povahu *podnětů do diskuse* při ústní části obhajoby. To, že jsou rozsáhlejší, je dáno interpretační nápaditostí překládané práce. Ta umožňuje vést diskusi nikoli pro své nedostatky, nýbrž pro svoji značnou kvalitu.

Souhlasit lze s tím, jak autorka svoji práci (1.) metodologicky vymezuje. V této pasáži bych byl snad jen opatrnější (a) při kladení otázky, zda jde o pozitivistickou či naturalistickou epistemologii (s. 8) – s odkazem na Chrise Lorenze by šlo nabídnout spíše dvojici: pozitivistická a hermeneutická epistemologie. To se pak týká i otázky (b) empirické testovatelnosti Eliasovy teorie (s. 9), o níž autorka uvažuje. Nutno zde mluvit o „empirii“ specifického druhu, při jejímž aplikování se ukáže, že se právě neustále pohybujeme mezi jakoby pozitivisticky chápaným „pozorováním“ a interpretativně hermeneutickým výkladem písemných pramenných zpráv („habitus“, byť je na venek patrný v podobě pozorovatelného chování, povětšinou v pravém slova smyslu *nevidíme*; spíše si konstruujeme jeho obraz v naší fantazii na základě pramenných zpráv o chování lidí jak minulé, tak současné společnosti, tudíž nejde o „empirii“ v úzkém, ryze pozitivistickém slova smyslu). Konečně (c) je, alespoň pro mne, příhodné převádět úvahy o aplikovatelnosti Eliasovy teorie na ruské poměry do roviny *ideálně-typických* konstrukcí (s. 9-10), přece je však nutno upozornit, že Elias by sám tak nečinil.

(2.) Autorčina srovnávací interpretace je založena na práci se „*sekundární empirií*“, čerpanou z historiografické literatury, což je v rámci historicko-sociologických rozborů zcela legitimní (srov. k tomu ve vztahu k Maxu Weberovi např.: Volker KRUSE, „*Geschichts- und Sozialphilosophie*“ oder „*Wirklichkeitswissenschaft*“? *Die deutsche historische Soziologie und die logischen Kategorien Rene Königs und Max Webers*, Suhrkamp Frankfurt am Mein 1999, s. 177-178.). Zároveň to však představuje obtíž, spočívající v tom, že se navzájem komparují vlastně především *abstraktní kategorie*, které autoři historiografické literatury použili pro popis konkrétních dějinných situací a procesů. Při tom *vztah* těchto abstraktních kategorií k – pracovní řečeno – „empirii“ (tj. k pramenným stopám) *není zdaleka jednoznačný*. Je tudíž nutno být opatrný při zacházení s nimi. Říká-li Evgeniya Seliverstova (a) např. o Rusku před Zlatou Hordou, že „společenská dělba funkcí zde proběhla dříve, než na Západě“ (s. 18), je přeci jen otázkou, nakolik lze abstraktní kategorii „diferenciace sociálních funkcí“ vztahovat k tak širokému komplexu jevů, jako je „Západ“? Ten byl na přelomu 11. a 12. století přeci dost heterogenním sociálním prostředím. Byl jednak do určité míry „mozaikovitý“ v tom smyslu, že zde vedle sebe existovaly odlišné sídelní typy (falce a velkostatky, vesnice, kláštery, vznikající města), které se navzájem odlišovaly právě různým stupněm diferenciace sociálních funkcí. Jednak také v tom smyslu, že zde byl určitě rozdíl mezi územím na jih a na sever od bývalých hranic *Imperia Romana*. Pro budoucí autorčiny „eliasovské studie“ bych si tak (b) dovolil odkázat k diskusím, které o aplikovatelnosti Eliasova výkladového modelu na německé dějiny probíhaly v německé historiografii (např. Richard VAN DÜLMEN, *Gesellschaft der frühen Neuzeit: Kulturelles Handeln und sozialer Prozess*, Böhlau Verlag Wien – Köln – Weimar 1993, zejména s. 361-371; Gerd SCHWERHOF v: *Historische Zeitschrift*, Band 266/1998, s. 561-605).

(3.) Práce se sekundární literaturou a s abstraktními kategoriemi s sebou nese rovněž další problém. Nejednou totiž není zcela jasné, zda shledané analogické rysy (např. určité vývojové zlomy či změny) jsou (a) vskutku *ontickými* kvalitami (reálně existujícími zlomy, zvraty, přeměnami a pod. v procesech dějinného vývoje různých společností či kultur), nebo (b) to je jen – takřkajíc – *optický klam*, vzniklý tím, že jsme na dějinné jevy uplatnili pro různé národní dějiny analogická výkladová schémata, ať již v podobě ideálních typu Maxe Webera, kategorií „formální

sociologie“ Georga Simmela či „zápletek“, jak o nich uvažuje především Paul Veyne?¹⁾ V předkládané práci lze kupříkladu upozornit na výklady povahy (civilizačního) zlomu, který v ruských dějinách způsobili Mongolové, jak je čerpá z ruské historiografie Evgeniya Seliverstova na s. 18-19. Je to však velmi podobné výkladu, který pro české dějiny činí Palacký, když ukazuje, jak – polde něj – byla česká (původně slovansky mírumilovná a demokratická) společnost díky německé kolonizaci 13. století feudalizována. Jde opravdu o shodu dějinných procesualit v ontické rovině, nebo jde jen o to, že Palacký a ruští historikové použili pro výklad dějinné jevové variability *analogickou zápletku* (podobnou zápletku: „chudinská péče“, o níž mluví Veyne), Tato zápletku by měla podobu zkažení původních dobrých (svobodných, humánnějších, sociálně rovnějších a pod.) poměrů cizáky (kolonisty, okupanty...). Podobně by šlo uvažovat i o schodě Pirenneho výkladu o ekonomických důsledcích vpádu Arabů do západního Středomoří s výkladem hospodářských dopadů tatarsko-mongolského vpádu do Ruska, který představuje autorka na s. 19.

V případě některých jevů, které autorka uvádí jako argumenty ve prospěch svých závěrů, se lze ptát, zda jsou opravdu tak jednoznačně *symptomem* toho, co za nimi předkládaná práce spatřuje. Uvedu dva příklady, aniž bych tím chtěl jakkoli tvrdit, že autorčina interpretace je v jejich případě chybná. Chci jejich pomocí jen poukázat na složitost úsilí o vyslovení jednoznačného závěru. Evgeniya Seliverstova kupříkladu (a) upozorňuje na to, že teprve po mongolsko-tatarském vpádu se do ruského trestního práva dostal trest smrti a další brutální tělesné tresty. V této souvislosti říká: „Je diskutabilní, nakolik společenská struktura a relativní stabilita života omezovaly projevy afektů v do-mongolském Rusku. Každopádně kontrasty, které se zakotvily po Mongolech, jsou ve srovnání s dřívějšími poměry do očí bijící“ (s. 20). Mluví pak i o „dočasné decivilizační tendenci“ (s. 20) – uznávám, že však zároveň i v souvislosti s decentralizací –, čímž navazuje na ruské hodnocení Mongolů jako nositelů „anti-civilizační násilnosti“ (zde je „civilizace“ neeliasovsky užita jako hodnotící pojem – s. 16). Avšak při srovnání se Západem nelze brutalitu trestního práva prohlásit tak jednoznačně za projev „decivilizace“ či určitého zpoždění civilizačního procesu. Raný novověk do nástupu osvětské reformy trestního práva (tedy doba 16. až první poloviny 18. století), tj. období, které by Elias jako dobu „dvorské společnosti“ považoval za zlomové pro civilizační proces na Západě, je obdobím, kdy je trest smrti velmi často aplikován a nad to s teatrální, pro dnešního člověka až krvelačnou brutalitou. Upozorňuje na to např. van Dülmen ve svrchu citované práci, popř. lze využít prací typu: Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, která podrobně popisuje, jak se španělská katolická teatrální bestialita uplatnila při masové popravě české evangelické politické reprezentace roku 1621. Protiklad: tělesné tresty – progres v procesu civilizace nemusí být tudíž tak jednoznačný.

Podobně (b) i při rozboru *Domostroje* (s. 24-26) bych byl možná trochu opatrnější. Souhlasím se základním vyzněním autorčina srovnání *Domostroje* se spisem Erasma Rotterdamského, o nějž svoji argumentaci opírá Elias (autorka mezi těmito spisy vidí rozdíl jak v jejich obsahu, tak v jejich sociálním dopadu). Je zajisté pravdou, že explicitní vybízení, aby se láska k synovi či manželce dávala na jevo jejich poměrně častým bitím, není na Západě tak běžné, jako je tomu v *Domostroji* (i v tom s autorkou souhlasím). Chtěl bych však jen upozornit, že kdybychom *Domostroj* porovnávali ne s Erasmem, ale s nejedním tzv. *Domácím kazatelem* z německého či českého prostředí 16. století, rozdíl by již tak markantní nebyl (v *Domácích kazatelích* je dost nápadný sklon k patriarchální autoritě a bít se rovněž může, ne snad tak jako na Rusi, ale přiměřeně...).

Vše svrchu uvedené jsou především jen podněty k určitému zjemnění analýzy pro případné autorčina pokračování v daném tématu v magisterském či doktorském studiu. vůči základnímu vyznění práce nemám výhrady. Naopak oceňuji určitou autorčinu zdrženlivost před formulováním nějak dramaticky jednoznačných závěrů. Porovnání s Ruskem podle ní „nepopírá Eliasův koncept, ale přináší věcný korektiv [co] do jeho adekvátnosti v mimoevropském světě“ (s. 55). Za nosné mám především její upozorňování na jinou povahu mocenského monopolu na Rusi, než měl na Západě, a na velký odstup mezi „vysokou“ a „nízkou“ společností v Rusku oproti západní Evropě, což obě – jak je v práci častěji zmíněno – zbraňuje až do počátku 20. století, aby v Rusku nastal přechod k civilizovanějším formám chování v západním smyslu (s. 55).

Jak již svrchu řečeno, práci Evgeniye Seliverstové považuji za zdařilou. *Doporučuji ji tudíž jednoznačně k obhájení a zejména pro její myšlenkovou utříděnost a interpretační nápaditost navrhuji hodnotit známkou výborně.*

Jan Horský

V Praze 21. července 2012

Poznámka:

- 1) Zápletka (*intrigue; plot*) bývá často spojována s dějovostí, s diachronním přístupem. V tomto duchu ztotožňuje kupříkladu Roger Chartier „zápletky“ s „genetickými vzorci“ (*modeles génétiques*), „které organizují způsoby vyprávění příběhů (*reconter les histoires*) a které [právě – J. H.] uznáváme jako to, co poskytuje >zápletky<“. V tomto duchu by šlo chápat i pojetí zápletky u Paula Ricoeura jako „konfigurace heterogenního“, tj. „souladu nesouladného“. Pomocí zápletky (coby mj. symbolického nástroje uchopení zkušenosti lidského jednání) vytváříme obraz (vnitřně) souvislého procesu (tam, kde chybějí jak „empirické“ tak teoretické důvody pro tuto spojitost) a její pomocí o něm vyprávíme. Avšak zápletka může, na rozdíl od právě uvedených příkladů, být vymezována i bez důrazu na dějovost (a to dokonce i s připuštěním její určité, spíše synchronně uchopitelné strukturační). V tomto duchu uvažuje o zápletce Paul Veyne. Zápletka má za „výsek života“ (*une tranche de vie*), jež „historik vykrajuje [*ccoupe*] o své vůli a kde fakty mají své objektivní svazky a svou relativní důležitost“. „Fakty neexistují izolovaně v tom smyslu, že tkanivo historie [*la tissu de l'histoire*] představuje to, čemu říkáme zápletka, velice lidská a velmi málo >vědecká< směsice materiálních příčin, cílů a náhod“, upřesňuje Veyne. Zápletkou pak může podle Veynea být jak „galileovská revoluce“ (řekněme tedy určitý proces), tak i např. „středomořská politika Filipa II“ či „chudinská péče“ (tedy to, co má, alespoň soudím, spíše povahu určitých strukturací, než diachronně pojednatelných dějů). Veyne zároveň zápletku nepojímá striktně konstruktivisticky (jako určitý, literární, výkladový nástroj historika). Přesto, že zdůrazňuje, že zápletky relativizují fakta více, než pouhá izometrická zobrazení, přesto, že říká, že jejich vykrojení z historie je věcí badatelovy vůle, přece o zápletkách mluví jako o něčem, co již v tkanivu historie *nějak* je. Veyne se zdá být v tomto bodě – a to i přes jeho přihlašování se k nominalismu a přes jeho inspiraci dílem Maxe Webera – do určité míry vlastně esencionalistou. S tím souvisí i určitá nejistota v tom, zda je pro Veynea zápletka přímo nástrojem konstrukce faktů, nebo zda je (jen) kritériem selekce faktů již o sobě jsoucích. Byl by tak spíše než k nominalismu Weberovu bližší k sociologickému nominalismu Georga Simmela, pro nějž je „společnost“ jen jménem pro interagující jedince. Ostatně tam, kde by za zápletku považoval např. onu „chudinskou péči“, ubíraly by se jeho úvahy patrně podobným směrem, jímž směřovaly Simmelovy snahy vytvořit tzv. „formální sociologii“. Srov.: Roger Chartier v kritice Haydena Whitea, srov.: Roger CHARTIER, *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitudes et inquiétude*, Paris 1998, Albin Michel, s. 108-125, citováno ze s. 121-122; Roger CHARTIER, *Na okraji útesu*, překl. Čestmír Pelikán, Červený Kostelec 2010, Pavel Mervart, s. 9-112, citováno ze s. 111. Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*, překl. Miroslav Petříček jr. a Věra Dvořáková, Praha 2000, OIKOYMENH, s. 183-187; Paul VEYNE, *Comment on écrit l'histoire suivi de Foucault révolutionnaire*, Paris 1978, Éditions du Seuil, s. 35-42; Paul VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, překl. Čestmír Pelikán, Červený Kostelec 2010, Pavel Mervart, s. 50. 49-68. O kategoriích Simmelovy „formální sociologie“ srov. např.: Miloslav PETRUSEK, *Proč číst Simmela na konci tisíciletí?*, in: Georg Simmel, Peníze v moderní kultuře a jiné eseje, Praha 1997, Slon, s. 159-192, zejména s. 173-182.